

V á r a d i M á t y á s

Bán Imre Apáczairól írott munkájában nagyszerűen észre vette, hogy a közvetlen tanítványok között, akiket Apáczai alig három esztendőig tartott fehérvári, valamint három és fél évi kolozsvári működése idejéből felfedezhetünk, nemcsak jeles államférfit és i-rót (Bethlen Miklóst), kiváló logikust és teológust (Mártonfalvi Györgyöt), derék nevelőt és szervező lelkipásztort (Uzoni Boldizsárt és Fogarasi Mátyást), hanem a természet- s orvosi tudományokban képzett férfiakat is találunk.¹⁾ Ez pedig nagy előrelépés volt a valószínű tudományok haladása irányában, hiszen iskoláink eleddig többé-kevésbé mindég csak a dogmák keretei között elmélkedő teológusokat nevelték. Igaz, hogy eredetileg a fehérvári enciklopedikus ismereteket hirdető tanárok rakták le az alapokat, akiknek tanítványaiként bölöni Sikó János, Apáczai külsőországokbeli tanuló társa és a kolozsvári kollégiumban tanított egyik előfutára már maga is orvostudományos érdeklődésű volt, de a kurta életű s azalatt is netalán betegeskedő Sikónál sokkal nagyobb hatással volt a nagy akaraterejű, széles látókörű és lelkesedéssel buzdító Apáczai.

Nadányi János, Bornemisza fejedelemasszony rokona, biharmegyei főember gyermekeképpen a külsőországokbeli akadémiákon főképpen jogot hallgatott, hazajöve pedig az enyedi kollégium egyik tanári állását nyerte el, de tanítási módszere s természete diákjai előtt egyáltalában nem volt kedvelt. Igazi érdeklődési köre talán nem is az elvont, mint inkább a természettudományokhoz vonzotta. Ezért fordithatta le s adta ki 1669-ben Kolozsvárott Mizáld Antal orvosnak "Kerti dolgoknak le-írása" című nagy munkáját.²⁾ Apáczai tanítványa volt a Bethlen Miklóstól is emlegetett Köpeczi János,

1) Bán Imre: Apáczai Csere János. 541-48.

2) RMK. I. 1087.

Ajtai János középajtai pap, Miklósvár és Bardóczszék esperesének a fia, aki 1668-ban július 16-án Leydában tartotta orvosdoktorrá avató vitatkozását,³⁾ majd hazajöve, itthon keresett orvosként működött. A nagytudományu, szorgalmas munkásságu, jeles orvosdoktor és enyedi kollégiumi professzor Pápai Páriz Ferenc,⁴⁾ Báthori Zsófia udvari papjának a fia, ha életkora miatt nem is lehetett, közvetlen tanítványa, ellenben ugyancsak Kolozsvárt, meg Désen is Apáczáinak részben felügyelete alatt, részben pedig saját neveltjeinek oktatása mellett indult neki a tudományos életnek.

Az alábbiakban még egy, eleddig figyelemre nem méltatott tanítványt is be tudunk mutatni. Ez hasonlóképpen az orvostudományt választotta életpályájául. Neki is hihetőleg a "Magyar Encyclopaedia" adhatott komoly buzdítást a valóságos (reális) tudományok iránt való érdeklődésre.

Ezek után tehát egy olyan diák nevét fogom felidézni, akinek életefolyásából bárha csak egy-két sarokpontot tudtam felkeresni, de ez is hirdeti Apáczáinak nemcsak tudós, hanem tudatosító nevelői hatását is, amely irányítást adott a tanítvány tehetségének.

Váradí neve legelőször 1658 december 27-én bukkan elénk. Ugyanis Apáczái ekkor régi barátjához, ifjabb Geleji Katona István székyudvarhelyi pap és espereshez levelet intézett, amelyből megtudjuk, hogy barátja "szerelmes gyermeke halálából, sok kárvallásból és mostani szomorúságából származott szomorú állapotja"⁵⁾ miatt - a megmaradt szorványos adatokból láthatólag - könyvtárát, vagy legalábbis annak egy részét Kolozsvárt áruba, talán árverésre bocsátotta. Egyik-másik könyv sorsáról Apáczái beszámolva, írja, hogy "az Althusius egy deáknál vagyon". Ezt a kötetet most már harminc esztendővel ezelőtt megtaláltam a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában. A kötet bejegyzéséből meg lehet állapítani, hogy az eredetileg Geleji könyvtárának egyik darabja volt s 1658-ban Váradí Mátyás tulajdonába került. E kötetet azután 1659 május 1-én Apáczái három latin auctorral, ugymint Justinus Historicussal, Q. Curtius Rufussal és C. Sallustius Crispussal, bizo-

3) RMK. III. 2433.

4) (Dézsi Lajos: Magyar író és könyvnyomtató).

5) Szilágyi Sándor: Vértanuk a magyar történetből. Pest, 1867. 158.

nyosan, mint az iskolában való tanításnál nélkülözhetetlen tan-
könyvvel, elcserélte.⁶⁾ E tételünknel nagyon lényeges arra is fi-
gyelemmel lennünk, hogy Althusius János (1557-1638) jog- és állam-
bölcse, herborni tanár, Alstedius idősebb kartársa, majd emdeni
városi ügyész, műveiben a népfenség elvének szószólója.⁷⁾ E mun-
kája is, amelynek "Politica" címet adott, hasonlóképpen ilyen ér-
telemben iródván, a könyvet vásároló diák számára is a haladás szel-
lemére mutatott rá s így nemcsak Gelejinek lehetett "Charissimus
librorum", hanem magának Váradinak s nemkülönben a könyvet cseré-
lő Apáczaiknak is.

A Várad utáni nyomkeresés közben ha az Apáczaik-albuma
magától az Apáczaikról feljegyzett praeceptorok névsorát végigné-
zük, abban "classis rudimentaria" collaboratoraként találjuk az
1659. esztendő októberétől kezdődőleg tanító Sívárad Máttyást.⁸⁾
De hogy semmi kétségünk ne legyen nevének Sívárad nevéből történt
leegyszerűsödésére, bizonyosságul mutatom be "Martinus Varadi de So
Varad nunc (sc. 1771) in Bos residens ejusd[em] que Eccl[esi]ae
Reformatae fungens Ludi Magister"⁹⁾ nevet, mint aki ha netalán
nem is volt Várad Máttyás leszármazottja, neve mégis mindenképpen
megerősíti Apáczaik e derék tanítványának személyazonosságát. Te-
hát a most kutatott Várad Máttyás szerint a maroszeiki Sívárad-
ról származott. Ez a falu a Csik-megyét elválasztó Csiki havasok
délnyugati lábánál fekvő Szovátán alul 5 kilométernyi távolságra, a
Kisküküllő jobb- és balpartján fekszik; az 1635. évi lustrában Sív-
váradgya néven fordul elő.¹⁰⁾ E község fekvéséből következtethet-
jük, hogy Várad a triviális iskola osztályait Marosvásárhelyen
járhatta s csak a felső évfolyamokra jöhetett át Apáczaik keze alá.

Bárna a borsodi kánonoknak Erdélyre nem terjedt ki az érvé-

-
- 6) Szerző: Apáczaik Csere János könyvtárának töredéke. MKvSzle.
1959: 79-85. E kötetben:
 - 7) Dézsi Lajos: Világírodalmi lexikon. Bp. 1930. I. 93.
 - 8) Apáczaik-album. (A kolozsvári ref. egyh. lev. tárában használ-
tam.)
 - 9) Referada B. V. Bánffi: Catalogus nobilium Transylvaniae. Anno
1771. 46/B. lev. (A kolozsvári ref. koll. levéltárában használ-
tam.)
 - 10) A marosi egyházmegye története. (Melléklet az 1905-ik évi Név-
tárhoz.) LIII. l.

nye, mégis azt hisszük, hogy általános szokást örökít meg annak XXX pontja, amely szerint miként a lelkipásztor, azonképpen az iskolai tanító is hivatalába nem léphet, míg a 20-ik életévét el nem érte, illetőleg be nem töltötte.¹¹⁾ Ez bizonyítja Váradi kitűnő tanuló-voltát, minthogy 20 esztendőskorában Apáczaiban már reá merete bizni a rudimenta osztály tanítását.

Apáczaiban nem egészen két hónap múlva: az év utolsó napján elhunyt, Váradi azonban továbbra is itt maradhatott Apáczaiban tanítási elveinek örökösei: Porcsalmi és Csernátoni oldalán. Az évek folyamán hihetőleg a magasabb osztályok oktatása bizatott reája. Ittmaradásának bizonyítékát látom abban a körülményben, hogy - amiként akadémiai vitatkozásainak ajánlásából megállapítható - Béli Pál belsőszolnoki-megyei főispán, a mezei hadak generálisa s Háromszék főkirálybírája, támogatását nyerve el, mehetett idegen országokbeli egyetemekre.

Valószínű, hogy az 1665. esztendő nyarának végén indult bujdosásra, ugyanis a leydai akadémia anyakönyvében 1665 november 19-én találkozott be "Matthias Varadi Ung(arus, Annorum) 27. Theologiae studiosus)", egyszerre Dési Mártonnal, Coccejus jeles tanítványával és Sárpatoki Mihállyal, a későbbi kolozsvári lelkipásztorral.¹²⁾ Itt mindhárman a teológiai kar tantárgyait választották tanulmányaik tárgyául, hiszen akkoron minden tudomány alapját ezek képezték.

A külsőországokbeli emlékek között nevére gyakran reá találunk. Legelőször - természetesen - barátai vitatkozásait üdvözlő versei jelentkeznek. Így Kabai Gellért 1666 május 16-án Utrechtben, Teremi P. István 1667 március 2-án ugyancsak Utrechtben, nemkülönben Liszkai P. András 1667 május 5-én ugyanott tartott disputációját köszöntötte.¹³⁾ Majd 1666 december 22-én Essenius professzor elnöklése alatt Utrechtben őmaga tartott vitatkozást a "De Votis" teológiai tárgykörből.¹⁴⁾ Ezek után azonban 1667 december 7-én ugyancsak Utrechtben már orvosi tárgyú disputációra állott ki, mint "Matthias Váradi Transylvanus" "De variolis et morbilis"

11) SpFuz. 1865: 80-88.

12) Archiv N.F. XVI. 214.

13) RMK. III. 2366, 2400, 2402. - Segesváry Lajos: Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen. Debrecen, 1935. 20-21.

14) RMK. III. 2372.

cimen a himlőről és a kanyaróról adván feleletet.¹⁵⁾ A következő esztendőben egy 284 lapnyi terjedelmű 12° nagyságú magyar nyelven írt önálló munkája jelent meg, amelyet - mint Béli Fál alumnusa - 1668 február 14-én Franekerában fejezett be. Címe: "Egő Szövetnek Avagy Rogyogo Fáklya"; ezt "A' Magyar Nemzet között szedegettetett Jésus Christus Aklaban legeltetendő Gyengébb Juhoknak ártalmas m... telytől való megholtalmazásokra" a katolicizmus ellen szerezte.¹⁶⁾

A teológia légkörébe való visszatérése után megint csak az orvostudományokhoz fordult. Így találjuk az 1669. év júliusában Franekerában elmondott orvossá avató vitatkozását a "De Phthisi", vagyis az aszkorról, a tüdővészről: arról a szörnyűséges betegségről, amely szeretett mesterét, Apáczeit is olyan ^{korán} sirba vitte! E disputációja bárha mindössze csak hat ^{lény} terjedelmű, azt sejtethetjük belőle, hogy valamennyire mégis ^{csak} önálló munkája lehetett, mert hiszen elnöklő professzor nélkül, a rektornak de Grau Ábrahámnak, a filozófia s a számtan tanárának ^{jelenlétében} tartott nyilvános gyűlésen adta elő.¹⁷⁾

Itten még csak egyszer akadtam reája; ugyanis Felvinczi Sándor leydai diák 1669 november 15 és 16-án mondott vitatkozását, a többek között Váradai Mátyás orvosnak is ajánlotta.¹⁸⁾

Alig tudom feltételezni, hogy ez a szorgalmas, jeles ifju, aki - a jelekből ítélve - Apáczainak nem lehetett méltatlan tanítványa, az orvosi laurus megszerzése után végleg elhallgatott volna!

Bod Péter szerint Váradai idehaza a kézdivásárhelyi papságot nyerte el.¹⁹⁾ Lehetséges, hogy hívei azért kívánták papjokul, mert hivatali elődje: Tolnai István is ugyanilyen képzettségű volt, akiről Bethlen Miklós énéletírásában úgy emlékezik meg, hogy leánya gyógykezelésére 1673 júliusában "hozaték medicust Kolosvári Tolnai Jánost (helyesen: Istvánt!), másképen theologiae doctort és professort, aki hires medicus is volt."²⁰⁾ A fejedelmi udvarba is nem egyszer hívták gyógykezelés végett.

15) RMK. III. 2403.

16) RMK. I. 1064.

17) RMK. III. 2473.

18) RMK. III. 2480.

19) EM. 1912: 188.

20) Bethlen Miklós énéletírása. Pest, 1858. 385.

Bizonyos, hogy a Székelyföldön is szükség volt egy jó orvosra s Váradit itt mindkét hivatását derekasan elláthatta. Ő maga 1677 február 4-én Fogarason kelt levelében tudatta a fogságban levő Béli Pál feleségét, hogy "az elmúlt hétfőn indulván meg Uzonból, az urfiakat szenvedhető állapotban hagytam. (Dávid, a kisebb fiu megbetegedvén), látván nyavalyáját, küldöttek utánam és felmenvén, ezeket találtam ő kemében. Melyekből, Istené a dicsőség, az orvoság által kimenekedett, naponként élvén annak szabott idejében." 21)

Idősebb Nemes János naplójában 1684-ben feljegyezte, hogy Váradit Mátyás kézdivásárhelyi orvosdoktor és papot felesége gyógyítására 1684-ben magával vitte Hidvégre s ott tartotta 16 napig. 22)

Zoványi cikkei szerint Váradit egyházmegyéje 1672-ben esperesnek is megválasztotta, azonban chiliasta nézetei miatt később elvesztette állását, de még sokáig élt azután is, végigjárva egykori lelkipásztortársait.

Az elmondottakkal együtt meg kell még azt is emlitenem, hogy a szilágysági Bogdándon is ismeretes egy Sóváradit Mátyás nevezetű pap, akit a Krasznahorvátiban 1671. november 28-án tartott partialis synodus "több rendbeli tévtanok hirdetéséért" a legközelebbi generalis synodus határozatáig állásából elmozdította. 23)

Nem volna semmi lehetetlenség abban, hogy a bogdándi s a kézdivásárhelyi papot egy személynek gondoljuk, minthogy az időpont is egyeztethető, ámde Zoványi forrást nem közöl s ezért nem tudhatunk meggyőződni arról, hogy vajjon nem vegyít-e össze két azonos, bár ritka nevű lelkipásztort, mert hiszen kételkedve kell fogadnunk azt a lehetőséget, hogy a tiszántúli egyházkerületben állásából éppen tévtanok hirdetése miatt elbocsátott lelkipásztort az erdélyi dioecesisben mindjárt egy nagyon tekintélyes gyűlekezet élére állíthatták, sőt néhány hónap múlva már esperessé is választhatták volna, hogy azután évtizedek eltelté után innen is elbocsássák, jóllehet a nagy tekintélyek közül mind Alstedius, mind Comenius is chiliasta nézetet vallott volt.

21) Deák Farkas: Uzoni Béli Pál. Bp. 1887. 74.

22) Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. 1931. 424.

23) Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház számára. 1879. 6.